

KS. ADAM ŻĘŁOBOWSKI*

Plotki i oszczerstwa jako grzechy języka w nauczaniu papieża Franciszka

Relacje międzyludzkie uwidaczniają się poprzez naturalną rozmowę, która jest oparta na przekazywaniu prawdy¹. Dialog, który człowiek prowadzi z wieloma ludźmi zmierza do poznania siebie, innych oraz świata, w którym żyje. W bezpośrednim kontakcie z drugim człowiekiem przekazywanych jest wiele słów i informacji. Każda rozmowa ma charakter dwustronny, człowiek mówiący – przekazuje komunikat, a następnie słucha odbiorcy. Rozmowy nie zawsze są w pełni szczerze i prawdziwe, co może prowadzić do przekłamania i fałszowania przekazywanej treści. Mówi o tym m.in. ósme przykazanie Dekalogu, które zabrania fałszowania prawdy². Wobec tego należy sobie zdawać sprawę, że komunikacja interpersonalna jest wymagająca. Odbieranie i przekazywanie wiadomości czy emocji powinno się dokonywać zgodnie z rzeczywistością. Jednakże zdarzają się sytuacje, gdy w wymianę myśli wkrada się zakłamanie, plotka i oszczerstwo – grzechy języka, o których mówi np. Katechizm Kościoła Katolickiego³.

Celem niniejszego artykułu jest wyjaśnienie, czym są plotka i oszczerstwo oraz jakie jest ich znaczenie w komunikacji interpersonalnej⁴. Głównym źródłem badawczym podjętego tematu są homilie papieża Franciszka wygłoszone podczas codziennych Mszy św. w Domu Świętej Marty. Aby obrany problem ukazać w szerszej perspektywie, najpierw zostaną omówione grzechy języka w ogóle, a potem w papieskim nauczaniu. W poniższym artykule zastosowano metodę analityczno-krytyczną.

* ks. Adam Żelobowski – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3272-7956>; e-mail: a.zelobowski@gmail.com

¹ Por. Franciszek, D. Wolton, *Otwieranie drzwi. Rozmowy o Kościele i świecie*, Łódź 2018, s. 202-203.

² Por. Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 1994, nr 2464 (dalej KKK).

³ Por. KKK, nr 2479.

⁴ Zob. K. Thiele-Dohrmann, *Psychologia plotki*, przeł. A. Krzemiński, Warszawa 1980, s. 5.

Rodzaje grzechów języka

Grzechy języka zaliczają się do kategorii grzechów popełnianych myślą, mową, uczynkiem lub zaniechaniem. W katalogu grzechów języka występują zniewagi słowne, przekleństwa, wulgaryzmy, namowy do grzechu czy też kłamstwa i oszczerstwa. Szkodliwość każdego z nich jest bardzo duża, ponieważ poprzez popełnienie ich podkreśla się złe nastawienie do drugiego człowieka oraz daje możliwość do czynienia innych grzechów. Grzechy języka stanowią wstęp i wprowadzenie do grzeszenia szeroko pojętego. Brak poskromienia języka prowadzi do upadku grzeszącego, ale także tych, którzy go słuchają⁵.

Poddając analizie temat grzechów języka należy zauważyć, że ich katalog systematycznie się rozbudowuje. Słowa wypowiedziane przez człowieka powinny być słowami zachęty i pocieszenia. Są to zazwyczaj dobre rady, wskazówki życiowe, interesujące wiadomości czy sytuacje, podczas których ludzie dzielą się bezinteresownie swoją miłością i dobrocią. Relacje interpersonalne są wówczas darem danym człowiekowi od Boga, by Go błogosławić i uwielbiać. Język może stać się jednak siłą niszczącą te relacje, powodując kłótnie, nieporozumienia, konflikty i niezgodę. Wśród słów niszczących, które poniżej zostaną pokrótce omówione, należy wymienić szemranie, obmowę, plotkę, oszczerstwo, pochlebstwo, szyderstwo, gadulstwo czy fałszywą przysięgę lub nieprzyzwoite żarty⁶.

Obmowa to posługiwanie się w sposób złośliwy i niepotrzebny prawdą na temat drugiej osoby. Prowadzi ona do osłabienia relacji międzyludzkich, a nawet do ich zerwania. Zawsze niesie za sobą zniszczenie i wrogość do człowieka. Przy popełnianiu tego grzechu dużo gorzej wypada obmawiający od obmawianego. Obmawiający nie ma w sobie predyspozycji do wybaczenia, a wręcz przeciwnie – akt obmowy traktuje jako usprawiedliwienie dla swoich słów i argumentów. Obmawianie jest mówieniem prawdy o drugim człowieku, lecz bez miłości⁷.

Poważnym wykroczeniem w katalogu grzechów języka jest oszczerstwo. Słownik Języka Polskiego definiuje je jako kłamliwą wypowiedź, która prowadzi do poniżenia i skompromitowania drugiego człowieka⁸. Kłamstwo rozprzestrzeniane wśród ludzi na temat danej sprawy czy osoby odbiera dobre imię i godność człowiekowi. Jeżeli oszczerstwo zostało wypowiedziane publicznie, również w ten sam sposób należy je odwołać. Grzech oszczerstwa wyznać na spowiedzi sakramentalnej to jeszcze zbyt mało, gdyż po tej spowiedzi powinno

⁵ Por. Z. Sobolewski, *Pojednanie się z Bogiem. Teologiczne i pastoralne aspekty sakramentu pokuty i pojednania*, Pelplin 2015, s. 44-45.

⁶ Por. M.D. Sorkowska, *Minikatalog grzechów języka*, https://www.sluzebniczki.pl/news,mini_katalog_grzechow_jezyka,591.html (dostęp: 22.05.2023).

⁷ Por. tamże.

⁸ *Oszczerstwo*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/oszczerstwo;2496801.html> (dostęp: 22.05.2023).

się zadośćuczynić poprzez naprawę popełnionego zła i odwołanie wypowiedzianych nieprawdziwych słów⁹.

Innym grzechem języka jest pochlebstwo rozumiane jako utwierdzenie drugiego człowieka w jego złym postępowaniu. Pochlebstwu często towarzyszy strach i lęk, ponieważ osoba chce się przypodobać komuś, a przy tym otrzymać czyjąś przychylność. W pochlebstwie nie ma prawdy, gdyż jej źródło stanowi fałsz i zakłamanie¹⁰. Na pochlebstwo należy reagować upomnieniem braterskim¹¹.

Wielomówstwo, nazywane potocznie gadulstwem, jest również grzechem języka. To promowanie siebie i swoich działań. Człowiek, który dużo mówi nie potrafi słuchać innych. W gadulstwie znajduje się niewiele słów miłości, życzliwości, empatii. Natomiast bez trudu można w nim dostrzec pychę osoby bezustannie mówiącej. Często pojawiają się niepotrzebne komentarze i złośliwości w stosunku do innych. Najlepszym lekarstwem gadulstwa jest wyciszenie, zwłaszcza na modlitwie, w otoczeniu przyrody. Ważne jest wówczas nic nie mówić, by usłyszeć Boga i drugiego człowieka¹².

Następnymi z wymienionych powyżej grzechów języka są szyderstwo, ironia czy też kpina lub drwina z bliźniego. W nauczaniu Katechizmu Kościoła Katolickiego znajduje się definicja szyderstwa. Jest to ironia, która dąży do poniżenia drugiego człowieka¹³. Wyśmiewanie, kpina, szyderstwo są często wykorzystywanymi środkami ekspresji używanymi do umniejszania, upokarzania i pomniejszania postrzeganego statusu kogoś lub czegoś. W pierwszej kolejności są środkiem, aby nadać sobie pewną władzę na kimś/czymś. Choć takie zachowanie może być wykonywane w żartach, może również przejawiać się jako okrutny i złośliwy czyn, mający na celu zadawanie ran psychicznych¹⁴. Wzorem właściwej postawy jest przykład Jezusa, który modlił się za swoich prześladowców¹⁵.

Grzechem języka jest także donosicielstwo. Jest ono bliskie lizusostwu czy pochlebstwu, jednak w duszy grzeszącego nie wywołuje wyrzutów sumienia. Powodem donosicielstwa jest rzadkie przystępowanie do spowiedzi. Donosicielstwo to mówienie „w zaufaniu” informacji o drugim człowieku, wobec którego obowiązuje tajemnica¹⁶. Stoi ono w jawnej sprzeczności z miłością bliźniego.

⁹ J. Chwiećko, *Czy sąsiadka słyszała, że...?*, <https://jurowce.archibial.pl/duchowosc/2-czy-sasiadka-slyszala-ze> (dostęp: 22.05.2023).

¹⁰ M. Przanowski, *Pochlebstwo*, <https://wdrodze.pl/article/pochlebstwo/> (dostęp: 22.05.2023).

¹¹ Tamże.

¹² M. Gomułka, *5 sposobów na pokonanie gadulstwa*, <https://pl.aleteia.org/2017/06/22/5-sposobow-na-pokonanie-gadulstwa/> (dostęp: 22.05.2023).

¹³ KKK, nr 2481.

¹⁴ J. Salij, *Ironia, szyderstwo, kpina*, „W drodze” 3(319)2000, s. 22-23.

¹⁵ T. Brzegowy, *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Częstochowa 2005, s. 2476.

¹⁶ M.D. Sorkowska, *Minikatalog grzechów języka*, dz. cyt.

Krytykanctwo to postawa dobrze znana z Pisma św. Faryzeusze nie oszczędzali Jezusa w krytykowaniu Go. Człowiek, który krytykuje zaczyna grzeszyć. Grzeszy wtedy, gdy kieruje nim chęć upokorzenia drugiej osoby, dokuczenia jej, przeszkodzenia w dobru czy wywyższenia siebie. Postawa krytykanctwa nie wnosi nic nowego w życie danej osoby, wręcz przeciwnie: jest odtwórcza, gdyż skupia się na błędach osoby krytykowanej. Zbyt częste powtarzanie, przypominanie i wytykanie błędów danej osoby bardzo często prowadzi do zniechęcenia i przynosi odwrotny skutek w poprawie czy unikaniu kolejnych błędów¹⁷.

Plotka i oszczerstwo (definicja, rodzaje oraz ich zależności)

Na pytanie, czym jest plotka, nie jest łatwo odpowiedzieć jednoznacznie. Trudno ją zamknąć w jednej definicji czy pojęciu, gdyż posiada bogatą treść¹⁸. Plotką nazywa się obmawianie osób, które są nieobecne. Rozgłasza się o nich informacje często z życia prywatnego jako złośliwe pomówienia¹⁹. Przysłuchując się rozmowom innych ludzi można usłyszeć niejednokrotnie, w jaki sposób niewinne z pozoru rozmowy prowadzą do powtarzania niesprawdzonych i niepewnych informacji na temat innych. Źródłem plotki staje się ludzka ciekawość, która prowadzi do pobudzenia wyobraźni i niezdrowego zainteresowania sprawami innych²⁰.

W dziedzinie psychologii znajduje się pojęcie plotki jako jednej z najbardziej rozwiniętych form agresji względem drugiego człowieka. Słowa, które są wypowiedziane na temat sytuacji czy innego człowieka bardzo szybko się rozprzestrzeniają i rozrastają tak, że nie można tego zatrzymać. Każdy słuchacz dopowiada kolejne słowa, zmieniając usłyszane wydarzenia. Opowiada je według własnego uznania. Ubarwiając i wyolbrzymiając zasłyszaną informację przekazuje ją dalej²¹. Rozwija się ona wówczas na wzór kuli śnieżnej, która rozpędzając się niszczy wszystko, co spotka na drodze, gdyż nie jest w stanie się zatrzymać. W czasopiśmie dla kobiet można znaleźć definicje, że plotka to jedna z najbardziej ulubionych rozrywek płci żeńskiej. Uważa się, że obmawianie i obgadywanie innych sprawia im wielką przyjemność²². Cechą charakterystyczną plotki jest, że nadawca nie podpisuje się pod nią, ponieważ chce pozostać anonimowy. Nie ma więc odpowiedzialności konkretnej osoby w momencie, gdy przekazywane informacje są nieprawdziwe lub wręcz stanowią oszczerstwo²³.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ C. Jędrzejewski, *Spoleczne funkcje plotki*, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 3, s. 68.

¹⁹ A. Zwoliński, *Plotki i ploteczki, informacja bez prawdy*, Kraków 2006, s. 26.

²⁰ Tamże.

²¹ K. Thiele-Dohrmann, *Psychologia plotki...*, dz. cyt., s. 6.

²² E. Błachowicz, *Plotka w świetle teorii aktów mowy i zasad etyki komunikacji międzyludzkiej*, Rzeszów 2010, s. 100.

²³ Tamże, s. 102.

Plotka może pojawić się w każdym miejscu i w każdym czasie. Jej cechą charakterystyczną są liczne niedomówienia i szczątkowe informacje. Wypełnia każdy brak informacji, lukę, gdy człowiek nie wie, co powiedzieć lub przeciwnie, gdy mówi dużo bez zastanowienia i w nieprzemyślany sposób. Plotka towarzyszy tzw. pierwszemu wrażeniu. Dla wielu ludzi istotne jest, jak wypadną na tle innych. Człowiek ocenia drugiego bardzo często pozornie, po jego wyglądzie i sposobie wypowiedzania się. W psychologii pierwsze wrażenie jest bardzo znaczące, ponieważ decyduje o wewnętrznym nastawieniu do rozmówcy. Trzeba pamiętać, że to wrażenie jest bardzo często niedoskonałym przekazem informacji o drugim człowieku. To właśnie z niego biorą się błędne informacje, które projektowane są na podstawie ludzkich wyobrażeń i odczuć, dlatego są subiektywne²⁴.

Zdarza się również, że plotka jest utożsamiana ze zjawiskiem pogłoski. Słownik Języka Polskiego informuje, że plotka i pogłoska to wyrazy synonimiczne. Próbując rozróżnić te dwa pojęcia, należy wyjaśnić, że plotka dotyczy bardziej spraw prywatnych i osobistych, a pogłoska wręcz odwrotnie – częściej zajmuje się sprawami bardziej ogólnymi. Plotka dotyczy osób, które można zidentyfikować, a pogłoska ma szerszy zasięg, dosięga miejsc nieznanymi i często niezwiązanymi z tematem rozmowy. Pojawia się ona w miejscach o zupełnie innych zainteresowaniach danej grupy społecznej²⁵.

Gdy plotka się rozrasta i nabiera tempa, człowiek zaczyna się nią ekscytować, a nawet z nią współpracować. Jeśli sam nie jest jej ofiarą, to może ją przekazywać dalej. Z plotką są związane uprzedzenia. Biorą się one z własnych doświadczeń i bazują na osobistych rozpoznaniach określonej sytuacji. Są to bardzo często poglądy niesprawdzone i niepotwierdzone, przejęte od innych. Uprzedzenia projektują niesłuszne oczekiwania. Uprzedzenia mogą dotyczyć jednej sprawy, osoby czy sytuacji, ale także większej liczby osób czy nawet jakiejś grupy społecznej. Zdarza się, że uprzedzenia łączą się z plotką, ale wynikają z cech zewnętrznych osoby, grupy czy sytuacji. Człowiek może mieć uprzedzenia do osoby, która jest obcokrajowcem, mówi w innym języku czy ma inny kolor skóry. Te nieuzasadnione negatywne spostrzeżenia są wrogię napotkanemu człowiekowi i mogą wyrządzić dużo nieprzyjemności innym²⁶. Uprzedzenia połączone z plotką potrafią kontrolować daną społeczność. W zjawisku uprzedzeń istotne jest pierwsze wrażenie, brak znajomości sytuacji, ciekawość w zainteresowaniu ludźmi, którzy nie odpowiadają znanym normom społeczeństwa i właśnie z tego powodu albo są uwielbiani, albo znienawidzeni. Nikt nie jest wolny od uprzedzeń, dlatego ludzi poddanych uprzedzeniom nie należy oceniać negatywnie i krytykować. Jak widać, plotka i uprzedzenie są ze sobą ściśle powiązane i od siebie uzależnione²⁷.

²⁴ K. Thiele-Dohrmann, *Psychologia plotki...*, dz. cyt., s. 46-47.

²⁵ E. Błachowicz, *Plotka w świetle teorii...*, dz. cyt., s. 98-99.

²⁶ K. Thiele-Dohrmann, *Psychologia plotki...*, dz. cyt., s. 79-81.

²⁷ Tamże, s. 82.

Z plotką jest również związane zjawisko projekcji. W psychologii jest ono nazywane mechanizmem obronnym, który polega na przypisywaniu pewnych cech, zachowań, charakteru innym osobom. W rzeczywistości projekcja służy unikaniu frustracji bądź zniekształceniu prawdy, co jest cechą wspólną wszystkich grzechów języka. Mechanizm projekcji to po prostu zniekształcenie rzeczywistości w taki sposób, by unikać niezadowolenia względem siebie²⁸. Zamiast dążyć do tego, by zrozumieć własne postępowanie, człowiek wybiera prostsze rozwiązania i przyjmuje wszystkie wrażenia, uprzedzenia oraz całą nieprawdziwą i zafałszowaną treść. Proces plotkowania jest bardzo podobny do procesu projekcji. Brak konkretności, rozmywanie prawdy i opisywanie rzeczywistości na podstawie tylko widzianych konturów, a nie całości obrazu. Duże braki w znajomości problemu prowadzą do przekształcenia widzenia świata w zbyt wyidealizowany lub negatywny. Opiera się to na plotkach, pomówieniach, kalumniach, domniemaniach podsycanych niestłumionymi własnymi uczuciami. Zdarza się, że osoba plotkująca sama pada ofiarą swoich własnych poglądów. Obraz, który projektuje jest skrzywiony przez brak rzetelności w przekazie i niewystarczającą ilość informacji, by obiektywnie oceniać sytuację. Człowiek, który projektuje, sam musi dźwigać ten ciężar i niejednokrotnie obniża własne poczucie wartości. Objawia się to tym, że inni ludzie przestają mu ufać, gdyż widzą, że karmi się fałszywymi informacjami na temat drugiego. Taki człowiek pada ofiarą kłamstwa w szczegółach codziennego życia²⁹.

Plotka bywa obecna nie tylko w życiu prywatnym. Dociera ona do każdego człowieka w mniejszym lub większym stopniu w różnych jego wymiarach. Pojawia się ona także w środkach masowego przekazu. Ludzie lubią karmić się sensacjami i nowinkami na temat celebrytów. Gazety mają stałe rubryki plotek np. z życia gwiazd. W czasopiśmie ukrywa się plotkę pod przykrywką reportażu czy eseju, a w telewizji przedostaje się ona w rozmowie czy wywiadzie. Niepotwierdzona informacja na tematy społeczne czy wiadomości z życia prywatnego znanych postaci zamienia się w plotkę i przekazuje odbiorcom. Zapotrzebowanie odbiorców na tego rodzaju informacje i plotki jest duże. Mówi się wtedy o tzw. plotce zawodowej³⁰. Media społecznościowe stanowią jedno z największych źródeł fałszywych i destrukcyjnych informacji³¹.

Nieprawdziwe informacje zawarte w plotce z jednej strony mogą przybierać charakter spraw ważnych, a z drugiej łączyć się z żartami i dowcipami. Dowcipy uogólniają stan rzeczy, wyciągają na powierzchnię jakąś jedną negatywną cechę lub przymiot i ją powielają w bardzo niewinny sposób. Tematem

²⁸ Redakcja Medonet, *Projekcja – na czym polega ten psychologiczny mechanizm?*, <https://www.medonet.pl/zdrowie/projekcja---co-to-jest--kiedy-wystepuje--na-czym-polega--rodzaje-projekcji--psychoanaliza-i-terapia-,artykul,1731618.html> (dostęp: 24.05.2023).

²⁹ K. Thiele-Dohrmann, *Psychologia plotki...*, dz. cyt., s. 106-108.

³⁰ Tamże, s. 116-136.

³¹ Por. M. Fura, *Prawda, trochę prawda i e-prawda, czyli siła plotki w Internecie*, <https://forsal.pl/artykuly/647311.prawda-troche-prawda-i-e-prawda-czyli-sila-plotki-w-internecie.html> (dostęp: 24.05.2023).

dowcipów może być wszystko, co wydaje się niejasne lub niewygodne do rozmowy w poważny sposób. W jednym z polskich przysłów można zauważyć, że „dla dobrego dowcipu sprzedaje się najlepszego przyjaciela”. To pokazuje, że dowcip musi osiągnąć dobry efekt, niszcząc najcenniejsze wartości, jakimi są przyjaźń czy miłość. Opowiada się żart, byleby tylko odnieść sukces w towarzystwie. Nieważne, że komuś wyrządza się przykrość, najważniejsze, żeby było śmiesznie, żeby pokazać, że nie ma wartości, której nie można ośmieszyć. Dowcip prawie zawsze łączy się z plotką, która zawiera negatywne informacje³². Dowcipy stają się sposobem rozpowszechniania plotek, pogłosek, fałszywych wiadomości. Mają one na celu ośmieszyć osobę, wydarzenie, pomniejszy jakąś wielkość w oczach innych. Żart, który łączy się z plotką ma zakorzenienie także w literaturze. Śmieszność, ironię, żarty, pogardę znajdziemy w każdym gatunku literackim – czy to w wierszach, literaturze pięknej, farsach, anegdotach czy komediach. Celem literackich żartów jest to samo, co w dowcipie prywatnym – ujawnienie i odsłona jakiejś słabości, wytwarzając przy tym liczne salwy śmiechu³³.

Nie zawsze plotka mierzy się z żartami czy dowcipami. Plotka może mieć swoje konsekwencje w prawie. Często dotyczy ona odebrania honoru i jego znieważenia. Nacechowanie emocjonalne zależy tutaj od indywidualnego podejścia osoby, której dotyczy temat. Honor to poszanowanie siebie, swoich wartości oraz oczekiwanie, a nawet żądanie uznania tego oczekiwania przez społeczeństwo. Honoru zawsze się broni, a plotka na różne sposoby próbuje go odebrać lub co najmniej pomniejszyć. Honoru nie można odłączyć od godności. Prawo państwowe każdemu człowiekowi przyznaje godność, która jest zapisana w konstytucji danego kraju³⁴. Naruszenie wolności życia osobistego jest karalne pod warunkiem, że sprawa zostanie zgłoszona do sądu. Groźba kary za rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji, oszczerstw i plotek była obecna już w czasach biblijnych. Krzywdy moralne są kontrolowane przez organy ścigania. Niejednokrotnie skutki wywołane plotką i oszczerstwem mogą być większe niż przemoc fizyczna³⁵.

Oszczerstwo wiąże się z ósmym przykazaniem Dekalogu, które zabrania kłamstwa, a tym samym broni przed oszczerstwem, plotką i obmową. Gdy słyszy się, że ktoś wygłasza oszczerstwa pod adresem drugiego człowieka, myśl wybiega do instytucji sądowych, gdyż oszczerstwo to odebranie dobrego imienia. Kłamstwo, obmowa, plotka i oszczerstwo są formą samoobrony³⁶. W swej grzesznej naturze człowiek nieświadomie jest pyszny. To pycha jest źródłem

³² K. Thiele-Dohrmann, *Psychologia plotki...*, dz. cyt., s. 137-147.

³³ Tamże, s. 146-147.

³⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U. z 1997 r. nr 78 poz. 483 z późn. zm.), art. 30.

³⁵ K. Thiele-Dohrmann, *Psychologia plotki...*, dz. cyt., s. 162-163.

³⁶ C. Sękalski, *Plotka czyli słowo zabija albo daje życie*, <https://psychoterapia-sekalski.pl/plotka/> (dostęp: 29.05.2023).

zakłamania. Pycha motywuje, by zawsze być lepszym od drugiego człowieka³⁷. Oszczerstwo może mieć zatem różne oblicza. Przede wszystkim poniża innych, zmienia wizerunek ludzi poprzez mówienie kłamstw na ich temat. Oszczerstwo niszczy w każdym wymiarze. Wyrasta z pychy, gdyż własne zdanie wydaje się najlepsze. Człowiek nie liczy się z żadnym innym, nie zważa na to, co jest w całości kłamliwe, a często obraźliwe. Oszczerstwa są wymierzone w kogoś, kto staje się przeciwnikiem czy rywalem. A to kolejny krok, by wzbudzić zazdrość w stosunku do innych³⁸.

Nauczanie papieża Franciszka na temat plotek

Papież Franciszek porusza wiele tematów. Niektóre z nich wielokrotnie powtarza, aby podkreślić wagę problemu. Wspomina m.in. o miłosierdziu Boga, przebaczeniu, relacjach czy grzechu pychy, która jest źródłem wszystkich innych grzechów. Ze względu na aktualność, powszechność i dużą szkodliwość papież często podejmuje temat grzechów języka³⁹. Zależy mu na przemianie ludzkiego życia. Franciszek nie chce, by ludzie powtarzali teorie, lecz by idee wcielali w codzienność i żyli Ewangelią⁴⁰. Gdyby człowiek dokonywał poprawy, nie potrzebowałby ciągle doskonalić się w tym, co już poznał. Dlatego papież Franciszek nieustannie przypomina ważne tematy, które są obecne w życiu ludzi. Gdyby człowiek po jednej katechezie czy homilii zastosował wszystko w praktyce, nie musiałby wciąż przypominać sobie istoty błędu. Ciągłe popełnianie tych samych błędów, bezrefleksyjne życie bez chęci poprawy zabija radość i nie daje nadziei na wzrost w Ewangelii. Podobnie życie człowieka pustoszy plotka. Papież przypomina, że oczernianie, plotkowanie, oszczerstwa, półprawdy, obmowa, kłamstwa to grzechy języka, które zabijają radość bliźniego, nadzieję, dobre imię, a nade wszystko miłość wobec siebie samego i do drugiego człowieka⁴¹.

Niejednokrotnie sam papież doświadczył plotek i pomówień pod swoim adresem. Słowa psalmu 140 odnoszą się do tego, czego dotyczy plotka⁴². Internetowa anonimowość prowadzi do bezkarności i braku odpowiedzialności za wypowiedziane słowa pod czyimś adresem. Należy pamiętać, że Ci, którzy czują się bezpiecznie z powodu swojej anonimowości powinni wiedzieć, że Bóg zna ich imiona i serca i nie jest Mu obojętne, co mówią i pod czyim adresem. Anonimowość nie oznacza, kim się jest, ale mówi o tym, jakim się jest⁴³.

³⁷ W. Jędrzejewski, *Wada ciężka, czyli pycha*, Poznań 2009, s. 31.

³⁸ C. Sękalski, *Plotka...*, dz. cyt.

³⁹ M. Kaszowski, *O Papieżu Franciszku. Dlaczego Papież często powtarza niektóre tematy w swoim nauczaniu?*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_te_same_tematy.htm (dostęp: 24.05.2023).

⁴⁰ Por. Franciszek, *List apostolski z okazji Roku Życia Konsekwowanego*, Kraków 2014, s. 27.

⁴¹ Por. M. Kaszowski, *O Papieżu Franciszku. Dlaczego Papież...*, dz. cyt.

⁴² „A jad żmijowy pod ich wargami”.

⁴³ M. Kaszowski, *O Papieżu Franciszku. „A jad żmijowy pod ich wargami”*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_jad_zmijowy.htm (dostęp: 24.05.2023).

Papież Franciszek zwraca uwagę, aby niepotrzebnie nie interesować się cudzym życiem tylko po to, by zaspokoić swoją własną ciekawość. Taka postawa nie ma nic wspólnego z miłością bliźniego. Można ją dostrzec w Ewangelii według św. Jana, gdy Jezus rozmawia z Piotrem na temat przyszłości Jana (por. J 21, 21-22). Ojciec Święty komentując ten fragment Ewangelii, zauważa, że nie musimy wiedzieć wszystkiego o naszych bliźnich. Pewna wiedza jest zupełnie niepotrzebna. Niewłaściwe wkraczanie w życie bliźnich jest grzeszne. Zamiast skupiać swoją uwagę na temacie życia bliźnich, Ojciec Święty podkreśla, że należy się skupić na osobistej relacji z Chrystusem i szukać sposobów, aby jak najlepiej Go naśladować⁴⁴. Osobista relacja z Jezusem jest możliwa dzięki wierze, która wydoskonala się przez ciągłe poszukiwanie Boga⁴⁵.

Niezdrowa ciekawość i ingerowanie w życie innych ludzi prowadzi do bardzo niebezpiecznego zjawiska, jakim jest plotkowanie. Papież naucza w homilii⁴⁶, że jest to powtarzanie różnych nieprawdziwych informacji bez jakiegokolwiek sprawdzenia ich wiarygodności. Takie powtarzanie może prowadzić do oczerniania. Papież konkluduje, że zainteresowanie bliźnimi może być albo dobre, albo złe. Dobre wtedy, kiedy prowadzi do zdrowej troski, by pomóc bliźniemu w chwilach trudnych, a w momentach dobrych razem się z nim cieszyć. Może być też złe, gdy z niezdrowej ciekawości człowiek zaczyna plotkować, źle mówić, obmawiać, a nawet oczerniać⁴⁷.

Papież zwraca również uwagę na różne wypowiedzi. Wspomina o przechwalaniu się oraz mówieniu wszystkiego, co człowiek wie. Taki sposób zachowania i postępowania prowadzi do popełnienia grzechu pychy wtedy, gdy ujawnianie swoich ocen i sądów staje się priorytetem. Gdy człowiek wypowiada z pewnością swoje tezy, to prowadzi go do fałszywej satysfakcji i poczucia wyższości nad innymi. Papież zwraca też uwagę na temat relacji z Jezusem. Stawia pytanie, czy człowiek, który wszystko to, co wypowiada, ma przemyślane i czy wynika to z modlitwy i wsłuchiwania się w głos Boga. Bóg chce, by myśli, słowa, oceny pokrywały się z Jego wolą kierowania i działania w świecie. Papież zauważa, że chrześcijanie są podzieleni poprzez grzechy języka, gdyż nie wszystko zgadza się z nauczaniem Jezusa⁴⁸. Kościół jest całkowicie

⁴⁴ M. Kaszowski, *Nauczanie Papieża Franciszka. Bezużyteczność interesowania się tylko tym z życia bliźnich, co zaspokaja naszą ciekawość*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_zycie_bliznich.htm (dostęp: 24.05.2023); Francis, *Morning meditation in the chapel of the domus sancte Marthae. Good manners and bad habits, Saturday 18 May 2013*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2013/documents/papa-francesco-cotidie_20130518_gossiping-christians.html (dostęp: 24.05.2023).

⁴⁵ Por. Franciszek, *Lumen fidei*, Rzym, 29 czerwca 2013 r., nr 35.

⁴⁶ M. Kaszowski, *Nauczanie Papieża Franciszka. Bezużyteczność...*, dz. cyt.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ M. Kaszowski, *Nauczanie Papieża Franciszka. Pycha – czy Bóg przez nas mówi?*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_slowa_Jezusa_lub_pychy.htm (dostęp: 24.05.2023); Francis, *A joy loud with praise. Morning meditation in the chapel of the domus sancte Marthae (Tuesday, 3 December 2013)*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2013/documents/papa-francesco-cotidie_20131203_joyful-church.html (dostęp: 24.05.2023).

zakorzeniony w nauczaniu apostołów. To apostołowie autentycznie świadczyli o Chrystusie i odważnie patrzyli w przyszłość, ponieważ wiedzieli, że zostali posłani przez Jezusa. Poprzez prawdziwą i autentyczną postawę Kościoła i jego uczniów człowiek może odkryć piękno i odpowiedzialność, jaka jest nierozdzielnie związana z Kościołem prawdziwym i apostołskim⁴⁹. Dobre i głębokie relacje z Chrystusem dają siłę, by odrzucać zło i unikać okazji do grzechu.

W Ewangelii wg św. Łukasza rozważanej podczas homilii papież Franciszek podkreśla, że gniew może prowadzić do zawiści, a nawet nienawiści, której konsekwencje są nieprzewidywalne (por. Łk 4, 16-30). To, co miało miejsce w Nazarecie, powtarza się także i dzisiaj w Kościele i we wspólnotach. Na początku uwzniosła się człowieka, cieszy z jego obecności, a w kolejnych dniach coraz bardziej się go pomija, lekceważy, aż w końcu pozostają tylko jadowite plotki. Papież jako źródło takiego postępowania wskazuje zazdrość, brak miłości a przede wszystkim narastającą nienawiść, podsycaną przez pomówienia i plotki. Papież w swojej homilii nawiązuje do pokoju, jako narzędzia przeciw wojnie i broni. Przypomina, że zabija się nie tylko bronią, ale także językiem, gadulstwem i plotkarstwem. Ojciec Święty zauważa, że stają się one tak powszechne i codzienne, że się do nich człowiek przyzwyczaja i nie widzi, że grzeszy. Mocno podkreśla, że plotki to moment, w którym brat zabija brata. Przez wypowiedaną słowami nienawiść zabijani są bliźni⁵⁰.

Oszczerstwa według papieża

Papież naucza, że oszczerstwa to mówienie kłamliwych, złych rzeczy o kimś. Jest to krzywdzący grzech, godzący w dobre imię bliźniego i łamiący przede wszystkim ósme przykazanie Boże. Franciszek w homilii rozważając fragment Dziejów Apostolskich mówi o nieuczciwej walce ze Szczepanem, któremu oszczerczo zarzucono grzech bluźnierstwa (por. Dz 6, 8-15). Szczepan był mądry i pełen Ducha Świętego, czego nie mogli zaakceptować jego przeciwnicy. Przemawiał z natchnienia Bożego, dlatego zarzucili mu oszczerstwo, by móc go pokonać. Przeciwnicy Szczepana nie chcieli poznać prawdy, znaleźli ludzi, którzy kłamliwie zaczęli mówić o Szczepanie. Ojciec Święty zauważa, że identycznie postąpiono z Panem Jezusem⁵¹.

⁴⁹ A. Sosnowska, *Dom dla duszy. Kościół według Papieża Franciszka*, Poznań 2015, s. 130.

⁵⁰ M. Kaszowski, *Nauczanie Papieża Franciszka, nie tylko bronią na wojnach można zabijać*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_zabijanie_jezykiem.htm (dostęp: 24.05.2023); Francis, *The threat of Ossip. Morning meditation in the chapel of the domus sancte Marthae (Monday, 2 September 2013)*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2013/documents/papa-francesco-cotidie_20130902_threat-gossip.html (dostęp: 24.05.2023).

⁵¹ M. Kaszowski, *Nauczanie Papieża Franciszka. Nieuczciwa walka ze Szczepanem, któremu oszczerczo zarzucono grzech bluźnierstwa*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_oszczerstwo.htm (dostęp: 24.05.2023); Francis, *Slander kills. Morning meditation in the chapel of the domus sancte Marthae (Monday, 15 April 2013)*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2013/documents/papa-francesco-cotidie_20130415_slander.html (dostęp: 24.05.2023).

Studiując Pismo św., papież dostrzega grzech oszczerstwa w perykopie o nieprawym zdobyciu ziemi⁵² i o zemście na niewinnej kobiecie⁵³. Gdy nie można było uzyskać prawdy i dobra na drodze zrozumienia, zaczynało się posługiwać się kłamstwem i oszczerstwami. Papież mocno akcentuje, że oszczerstwo zabija i prowadzi do śmierci duchowej. Jest to bardzo niebezpieczny grzech, który niszczy dzieło Boże. Dzieje się tak, ponieważ doprowadza do zniszczenia i śmierci niewinnego człowieka, który nie może się obronić. Tak stało się ze Szczepanem i wielu innymi męczennikami, którzy przelali swoją krew za wiarę. W Szczepanie, Jezusie i wielu innych męczennikach nie można było wykazać winy, dlatego jedyną bronią, by ich usunąć, było włożenie w ich usta słów oszczerstwa. Ich dobre zachowanie, wyznawanie wiary nazwano czymś złym i nie do przyjęcia, co w ostateczności doprowadziło do ich śmierci. Taką właśnie moc ma grzech oszczerstwa. Ojciec Święty rozwijając temat grzechu oszczerstwa zauważa, że ma ono podwójną moc, gdyż zanim doprowadzi do śmierci człowieka sprawiedliwego sprawia, że ten, który wypowiada oszczerstwa jest również ubogi duchowo i zostaje uśmiercony duchowo. W tym, który się posługuje oszczerstwem zostaje zabita miłość, dobroć, sprawiedliwość. Nie ma on w sobie miłości do Boga, drugiego człowieka, miłosierdzia względem siebie i innych. Papież podkreśla, że oszczerstwo zabija, prowadzi bezpowrotnie do śmierci duchowej, szatańskiej nienawiści. Taka postawa życia duchowego to trwanie w śmierci duchowej⁵⁴.

Franciszek przypomina, że oszczerstwa niszczą dzieła Boże, czyli wszystko, co jest związane z czynieniem dobra względem bliźniego. Zabijając Szczepana, zabito również jego dzieła czynienia posługi charytatywnej czy szerzenie wiary w Jezusa, które wypływało z łaski i mocy Ducha Świętego. Człowiek poprzez głoszenie oszczerstw zabija w sobie Ducha Bożego, a następnie całkowicie ulega szatanowi i staje się jemu posłuszny. Niszczy się w ten sposób więź z Bogiem. Szatan jest ojcem kłamstwa i robi wszystko, żeby odciągnąć człowieka od prawdy, którą jest Bóg. Papież poucza, że człowiek, który wypowiada oszczerstwa, zabija w sobie miłość, a więc także wszelkie natchnienia Ducha Świętego. W sercu człowieka powstaje pustka, którą zaczyna wypełniać szatan poprzez wkładanie kłamstw. W taki sposób rodzi się nienawiść do czynienia dobra, a nawet nienawiść do Boga i człowieka. Kłamstwo i oszczerstwo idą ze sobą w parze. Człowiek, który wypowiada oszczerstwa na temat bliźnich kłamie, a kłamstwo jest ściśle związane z oszczerstwem. Papież nie ma wątpliwości, że tam, gdzie jest oszczerstwo, tam jest szatan⁵⁵.

⁵² Królowa Izebel z winnicą Nabota (1 Krl 21, 1-16).

⁵³ O Zuzannie i dwóch sędziach (Dn 13, 1-64).

⁵⁴ M. Kaszowski, *Nauczanie Papieża Franciszka. Oszczerstwo jest wielkim złem, bo zabija*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_oszczerstwo.htm (dostęp: 24.05.2023); Francis, *Slander kilos...*, dz. cyt.

⁵⁵ M. Kaszowski, *Nauczanie Papieża Franciszka. Oszczerstwo grzechem, który niszczy dzieło Boże*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_oszczerstwo.htm (dostęp: 24.05.2023); Francis, *Slander kilos...*, dz. cyt.

Podsumowanie

Papież Franciszek w głoszonych przez siebie homiliach często porusza temat plotek i oszczerstw, co stanowi potwierdzenie, że ten temat jest ważny i aktualny we współczesnym świecie. Plotki i pomówienia stają się powszechne i są niełatwe do uchwycenia, co pokazuje różnorodność wielu definicji tych zjawisk. Plotka jest wszechstronna i może mieć powiązania z każdą dziedziną życia: psychologią, prawem, gospodarką, polityką, a przede wszystkim duchowością. W nauczaniu Ojca Świętego Franciszka zauważa się mocny akcent położony na plotki i oszczerstwa. Siła tego przekazu jest widoczna w podawanych przykładach, które tylko wzmacniają aktualność tematu⁵⁶. W wygłaszanych homiliach niejednokrotnie wspomina, jak zaradzić problemowi gadulstwa⁵⁷. Papież nieustannie przypomina, że człowiek w każdym wymiarze powinien dążyć do świętości, a nie rozwijać w sobie grzech⁵⁸.

Podsumowując należy wskazać na następujące wnioski. Nadmierna ciekawość innych oddala od Boga i człowieka, a przez ciągłe gadulstwo i plotkarstwo traci się zaufanie wśród innych. Oszczerstwo jest zabijaniem człowieka, gdyż odbiera mu dobre imię i godność, a te w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej są prawem podstawowym każdego człowieka.

* * *

Streszczenie

Grzechy języka uwidaczniają się najbardziej w plotkach i oszczerstwach, a także w mówieniu półprawdy, kłamstwach, obmowach i wielomówstwie. Zagadnienie to jest bardzo obszerne oraz występuje w każdym czasie i miejscu, tam gdzie żyją ludzie i nawiązują relację. Ojciec Święty Franciszek uwidacznia przede wszystkim plotkę i oszczerstwo. Zagłębiając się w jego homilie wygłoszone w Domu Świętej Marty można zobaczyć, jak pokazuje te grzechy w kontekście rozważanego słowa Bożego podczas sprawowania codziennej Eucharystii. Celem tego artykułu jest ukazanie, jak wielkie zagrożenie duchowe niosą za sobą grzechy języka. Franciszek dokonuje mocnych porównań, tylko po to, by pokazać, jak bardzo grzechy języka negatywnie wpływają na komunikację interpersonalną. W artykule ukazane jest jak nauczanie Papieża koresponduje z Ewangelią i Katechizmem Kościoła Katolickiego.

Słowa kluczowe: grzechy języka, plotka, oszczerstwo, kłamstwo, papież Franciszek, teologia moralna.

⁵⁶ M. Kaszowski, *Nauczanie Papieża Franciszka. Nie zabójcami, lecz twórcami pokoju i „nieba na ziemi” powinniśmy się stawać*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_zabijanie_językiem.htm (dostęp: 24.05.2023).

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Franciszek, *Gaudete et exultate*, Rzym, 19 marca 2018 r., nr 6-10.

Gossip and Slander as Sins of Language in the Teaching of Pope Francis

Summary

The sins of the tongue are present in human life. They are most visible in gossip and slander, although they can also be seen in telling half-truths, lies, slander or excessive speech. The issue is very broad and occurs in every time and place, where people live and have relationships with each other. The Holy Father Francis exposes, above all, gossip and slander. Delving into his homilies delivered at the House of Saint Martha, you can see how he shows these sins in the context of considering God's Word during the celebration of the daily Eucharist. The purpose of this article is to show how great a spiritual threat sins of the tongue pose. Pope Francis makes strong comparisons just to show how much the sins of language negatively impact interpersonal communication. The article shows how the Pope's teaching corresponds to the Catechism of the Catholic Church.

Keywords: sins of the language, gossip, slander, lie, Francis, moral theology.

Bibliografia

- Błachowicz E., *Plotka w świetle teorii aktów mowy i zasad etyki komunikacji międzyludzkiej*, Rzeszów 2010.
- Brzegowy T., *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Częstochowa 2005.
- Franciszek, *Gaudete et exultate*, Rzym, 19 marca 2018 r.
- Franciszek, *List apostolski z okazji Roku Życia Konsekrowanego*, Kraków 2014.
- Franciszek, *Lumen fidei*, Rzym, 29 czerwca 2013 r.
- Franciszek, Wolton D., *Otwieranie drzwi. Rozmowy o Kościele i świecie*, Łódź 2018.
- Jędrzejewski C., *Spoleczne funkcje plotki*, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 3.
- Jędrzejewski W., *Wada ciężka, czyli pycha*, Poznań 2009.
- Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 1994.
- Salij J., *Ironia, szyderstwo, kpina*, „W drodze” 3(319)2000.
- Sobolewski Z., *Pojednanie się z Bogiem. Teologiczne i pastoralne aspekty sakramentu pokuty i pojednania*, Pelplin 2015.
- Sosnowska A., *Dom dla duszy. Kościół według Papieża Franciszka*, Poznań 2015.
- Thiele-Dohrmann K., *Psychologia plotki*, przeł. A. Krzemiński, Warszawa 1980.
- Zwoliński A., *Plotki i ploteczki, informacja bez prawdy*, Kraków 2006.

Netografia

- Chwiećko J., *Czy sąsiadka słyszała, że...?*, <https://jurowce.archibial.pl/duchowosc/2-czy-sasiadka-slyszala-ze> (dostęp: 22.05.2023).
- Francis, *A joy loud with praise. Morning meditation in the chapel of the domus sancte Marthae (Tuesday, 3 December 2013)*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2013/documents/papa-francesco-cotidie_20131203_joyful-church.html (dostęp: 24.05.2023).
- Francis, *Good manners and bad habits. Morning meditation in the chapel of the domus sancte Marthae (Saturday 18 May 2013)*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2013/documents/papa-francesco-cotidie_20130518_gossi_ping-christians.html (dostęp: 24.05.2023).

- Francis, *Slander kills. Morning meditation in the chapel of the domus sancte Marthae (Monday, 15 April 2013)*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2013/documents/papa-francesco-cotidie_20130415_slander.html (dostęp: 24.05.2023).
- Francis, *The threat of Ossip. Morning meditation in the chapel of the domus sancte Marthae (Monday, 2 September 2013)*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2013/documents/papa-francesco-cotidie_20130902_threat-gossip.html (dostęp: 24.05.2023).
- Fura M., *Prawda, trochę prawda i e-prawda, czyli siła plotki w Internecie*, <https://forsal.pl/artykuly/647311.prawda-troche-prawda-i-e-prawda-czyli-sila-plotki-w-internecie.html> (dostęp: 24.05.2023).
- Gomułka M., *5 sposobów na pokonanie gadulstwa*, <https://pl.aleteia.org/2017/06/22/5-sposobow-na-pokonanie-gadulstwa/> (dostęp: 22.05.2023).
- Kaszowski M., *Nauczanie Papieża Franciszka. Bezużyteczność interesowania się tylko tym z życia bliźnich, co zaspokaja naszą ciekawość*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_zycie_bliznich.htm (dostęp: 24.05.2023).
- Kaszowski M., *Nauczanie Papieża Franciszka. Nie tylko bronią na wojnach można zabijać*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_zabijanie_jezykiem.htm (dostęp: 24.05.2023).
- Kaszowski M., *Nauczanie Papieża Franciszka. Nie zabójcami, lecz twórcami pokoju i „nieba na ziemi” powinniśmy się stawać*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_zabijanie_jezykiem.htm (dostęp: 24.05.2023).
- Kaszowski M., *Nauczanie Papieża Franciszka. Nieuczciwa walka ze Szczepanem, któremu oszczerzo zarzucono grzech bluźnierstwa*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_oszczerstwo.htm (dostęp: 24.05.2023).
- Kaszowski M., *Nauczanie Papieża Franciszka. Oszczerstwo jest wielkim złem, bo zabija*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_oszczerstwo.htm (dostęp: 24.05.2023).
- Kaszowski M., *Nauczanie Papieża Franciszka. Pycha – czy Bóg przez nas mówi?*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_slowa_Jezusa_lub_pychy.htm (dostęp: 24.05.2023).
- Kaszowski M., *O Papieżu Franciszku. „A jad żmijowy pod ich wargami”*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_jad_zmijowy.htm (dostęp: 24.05.2023).
- Kaszowski M., *O Papieżu Franciszku. Dlaczego Papież często powtarza niektóre tematy w swoim nauczaniu?*, https://www.teologia.pl/franciszek/franciszek_te_same_tematy.htm (dostęp: 24.05.2023).
- Przanowski M., *Pochlebstwo*, <https://wdrodze.pl/article/pochlebstwo/> (dostęp: 22.05.2023).
- Redakcja Medonet, *Projekcja – na czym polega ten psychologiczny mechanizm?*, <https://www.medonet.pl/zdrowie,projekcja---co-to-jest--kiedy-wystepuje--na-czym-polega--rodzaje-projekcji--psychoanaliza-i-terapia-,artykul,1731618.html> (dostęp: 24.05.2023).
- Sękalski C., *Plotka czyli słowo zabija albo daje życie*, <https://psychoterapia-sekalski.pl/plotka/> (dostęp: 29.05.2023).
- Sorkowska M.D., *Minikatalog grzechów języka*, https://www.sluzebniczki.pl/news,minikatalog-grzechow_jezyka,591.html (dostęp: 22.05.2023).